

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Hammurabijev zakonik

Bruno Vehar

Article information:

To cite this document:

Vehar, B. (2018). Hammurabijev zakonik, Dignitas, št. 51/52, str. 153-175.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/50/52-15>

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Hammurabijev zakonik

Bruno Vehar

1. Uvod

Mezopotamija (v stari grščini »medrečje«) je ravnina med rekama Evfrat in Tigris. Znana je tudi kot »zibelka civilizacije« in je v zgodovini odigrala izredno pomembno vlogo. Na tem območju se je razvila prva visoka civilizacija v človeški zgodovini, tu so napisali najstarejše zakonike in razvili patriarhalni sistem.

Članek obravnava Hammurabijev zakonik, ki je nastal v 18. stoletju pred Kristusom in je nadvse pomemben mejnik v pravni zgodovini. Za razliko od ostalih pravnih virov iz tistega obdobja je obsežen, pokriva praktično vsa pravna področja in je skoraj v celoti ohranjen. Namen članka ni le predstavitev vsebine Hammurabijevega zakonika, ki je v slovenski literaturi že dobro predstavljena, ampak predvsem specifičnih vprašanj, povezanih s Hammurabijevim zakonikom. Članek se osredotoča na ozadje njegovega nastanka, predvsem opozarja na doseženo stopnjo razvitosti družbe in s tem izpolnjene pogoje, ki so botrovali nastanku pravnega sistema.

Prvi del članka obravnava Hammurabijev zakonik na splošno. Predstavljene so osnovne značilnosti Hammurabijevega zakonika, predvsem v smislu nastanka, najdbe, videza in ohranjenosti. Prav tako je orisana vsebinska sestava zakonika.

Drugi del odgovarja na vprašanje, zakaj se je prva visoka civilizacija razvila ravno na področju Mezopotamije in ne kje drugje. Odgovor na to vprašanje leži v vpeljavi poljedelstva in živinoreje, ki sta se zgodovinsko najprej pojavila na področju Mezopotamije, kjer sta imela najboljše pogoje za razvoj. Neprimerno večja količina pridobljene hrane je imela za posledico izredno povečanje človeške populacije, delitev dela, razvoj mest, akumulacijo znanj in tako dalje, kar je kumulativno vodilo do nastanka prve visoke civilizacije.

Tretji del dokazuje hipotezo, da se zapisano pravo v človeški družbi razvije šele na določeni stopnji družbene kompleksnosti. Joseph Tainter¹ je v svojem delu *The Collapse of Complex Societies* (Cambridge University Press, Cambridge, 1988) razvil teorijo, ki pojasnjuje vzroke za razvoj in propad civilizacij. Tainter trdi, da civilizacije za reševanje problemov, povezanih s svojo vedno večjo kompleksnostjo, potrebujejo vedno kompleksnejše rešitve. Za reševanje teh problemov med drugim razvijejo vojaške in davčne sisteme ter seveda pravne.

Četrty del obravnava družinsko pravo Hammurabijevega zakonika v luči oblikovanja patriarhalnega sistema. Patriarhalni sistem se je vzpostavljaj od leta 3100 pred Kristusom do leta 600 pred Kristusom. Hammurabijev zakonik je zanimiv tudi zaradi vpogleda, ki ga daje v postopek oblikovanja patriarhalnega sistema. Številne določbe, ki urejajo različne podrobnosti družinskih razmerij, namreč pomenijo, da je področje potrebovalo jasna in številna pravila, ki so odraz spreminjanj teh razmerij. Glede na to, da je večina določb pisanih s pozicije moške prevlade, to potrjuje, da je prav patriarhat tisti, ki se vzpostavlja.

2. Splošno o Hammurabijevem zakoniku

Zakonik je izdal Hammurabi proti koncu svoje dvainštiridesetletne vladavine (1792–1750 pred Kristusom), najverjetneje v enaintridesetem letu. Hammurabijev zakonik je najverjetneje nastal v mestu Sippar, mestu boga sonca in pravičnosti Samaša.²

V tem času je Hammurabi že utrdil in razširil svojo kraljevino, oblikoval je kompleksno in sofisticirano vlado ter vojaško administracijo. Premagal je močna sosednja kraljestva in razširil svoj politični vpliv na veliko ozemlje. Za vladarja tako velike množice ljudi različnih slojev, navad in vrednot je bila ureditev imperija z enim samim pravnim kodeksom potrebna, a hkrati izjemna. Ne glede na to, da je iz starejših, delno ohranjenih pravnih spomenikov mogoče sklepati, da ne gre za originalno kodifikacijo, temveč prej za kompilacijo vsega poznanega prava, je Hammurabi še vedno tisti, ki je uvidel, da imperij potrebuje stabilen in splošno sprejet pravni kodeks, ki bo zapisan ter bo deloval v praksi.³

¹ Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, str. 193.

² Andre-Salvini, *Law Code of Hammurabi, king of Babylon*, <http://www.louvre.fr> (stanje 21. 5. 2011)

³ Celar, *Koncept pravičnosti talionskega načela*, str. 49.

Hammurabi imenuje zbirko določb »pravični izreki«, saj gre za nabor rešitev najbolj spornih pravnih problemov in navedbo sodb s temeljno pravno vsebino. Kljub temu pa to še zdaleč niso samovoljne inovacije s pozicije kraljevske moči, pač pa večina določb izhaja iz običajnega prava.⁴ Pomembno je tudi dejstvo, da gre za kompilacijo vsega poznanega prava v tem smislu, da je pisec zbral popravke in prilagoditve določilom iz starejših zapisov, ne pa tudi tistih določil, ki jih ni bilo treba spreminjati oziroma so bila tako močno usidrana v tradiciji, da jih ni bilo moč spremeniti ali to ni bil cilj. Hammurabi je obstoječe določbe posodobil in prilagodil okoliščinam svojega časa in prostora.⁵

Hammurabijev zakonik je vklesan na 2,25 metra visoko dioritno stelo. Našli so jo leta 1901 med izkopavanji v iranski provinci Khuzestan, kamor so jo kot vojni plen odpeljali Elamci v 12. stoletju pred Kristusom.

Stela, ki je danes na ogled v muzeju Louvre v Parizu, vsebuje ves Hammurabijev zakonik. Vendar so kasneje v različnih delih Mezopotamije našli večje število kopij in izvlečkov iz Hammurabijevega zakonika, kot tudi komentarje in reference nanj. Najdene kopije in izvlečki Hammurabijevega zakonika so bili vklesani na table žgane gline. Nastali so neposredno po Hammurabiju, nekateri šele tisočletja kasneje, nekateri pa so najverjetneje celo starejše od dioritne stele. Zajetno število in raznolikost virov dokazuje veliko popularnost Hammurabijevega zakonika in njegov vpliv. Poznejši pravni viri dokazujejo, da so druga ljudstva Hammurabijev zakonik preučevala in posnemala še vsaj 1500 let. Večji del Hammurabijevega zakonika je ostal veljaven v času perzijskih, grških in partovskih osvajanj, ki so le malo vplivala na zasebno življenje v Babiloniji.

Besedilo Hammurabijevega zakonika je napisano v klasični babilonščini v klinopisu. Vklesano je v štiristo vrsticah in enainpetdesetih stolpcih, od česar je zakonodaje štiriinštirideset stolpcev. Besedilo Hammurabijevega zakonika namreč sestavljata tudi predgovor in epilog, ki oklepata glavni del. Predgovor⁶ in epilog sta pisana v bolj literarnem, malodane liričnem stilu, ki povečuje vlogo kralja. Sam osrednji del Hammurabijevega zakonika pa je pisan

⁴ Škrubelj, *Pravo v zgodovini*, str. 47.

⁵ Skralovnik, "Pri tebi ne bo smelo biti reveža (5 MZ 15,4)": primerjalna študija med svetim pismom in nekaterimi mezopotamskimi zakoniki, str. 13.

⁶ Hancock Percy, *The Code of Hammurabi*, str. 6.

bolj poenostavljeno in suhoparno, da bi ga razumel vsak.⁷ Prav ta del kaže dejansko stanje in kraljevo resnično pravičnost in odnos do posameznih skupin ljudi, ki pa je lahko povsem v nasprotju s tem, kako kralj samega sebe uvodoma prepozna in predstavi.⁸

Predgovor poudarja, da je bog postavil Hammurabija za vladarja, orisana je njegova vloga varuha in skrbnika šibkih in nemočnih, pa tudi njegova skrb in pozornost za čaščenje različnih božanstev različnih mest, ki sestavljajo njegovo kraljestvo. Razložena je vloga Babilona kot prestolnice, saj naj bi bil bog Marduk kot zaščitnik mesta Babilon izbran za boga bogov. V predgovoru so prav tako (zgodovinsko) predstavljeni Hammurabijevi dosežki in obseg imperija z navedbo mest pod njegovo avtoriteto.

V epilogu Hammurabi povzema zakonodajni del in poudarja njegove prednosti ter svoje delo prepozna kot nadvse pomembno za prihodnje generacije. Prihodnjim vladarjem dežele narekuje, naj spoštujejo njegove besede pravičnosti in naj jih ne spreminjajo.⁹

Vincenzij Scheil, ki je po petih mesecih prvi prevedel Hammurabijev zakonik, je besedilo razdelil na dvesto dvainosemdeset določb oziroma členov. Pri prevodu je bila upoštevana tako imenovana velika vrzel, ki so jo na steli najverjetneje naredili Elamci. Toda vsebina je bila na podlagi kasneje odkritih kopij ali prepisov nekoliko dopolnjena.

Praviloma so vse določbe oblikovane na enak način – z uvodnim pogojnikom »šumma« (vzemimo, da; če) za posamezni pravni problem ali družben položaj, čemur sledi odgovor v prihodnjiku, ki navede kazen oziroma rešitev za uvodoma predstavljeno situacijo. Določbe so kratke in obsegajo največ stavek ali dva. Prav beseda »šumma« je bila tista, ki je bila v pomoč pri razdelitvi Hammurabijevega zakonika na posamezne določbe. Klinopisno besedilo s stele namreč ni ločeno po (vidnih) sklopih, pač pa brez presledkov zaobjema celotno površino stele.

Določbe so oblikovane kazuistično (posamično), kar je mogoče posplošiti v smislu, da ima vsako storjeno dejanje oziroma vsako povzročeno ali nastalo stanje svojo neizogibno pravno posledico. Vsekakor pa je zločin moral obstajati, da je lahko sledila

⁷ Andre-Salvini, Law Code of Hammurabi, King of Babylon, <http://www.louvre.fr> (stanje 21. 5. 2011).

⁸ Skralovnik, »Pri tebi ne bo smelo biti reveža (5 MZ 15,4)«: primerjalna študija med svetim pismom in nekaterimi mezopotamskimi zakoniki, str. 56.

⁹ Blaise, Hammurabi's Code, Dickson College, <http://cliojournal.wikispaces.com/>, 2009 (stanje 20. 5. 2011).

kazen zanj.¹⁰ Ne glede na to so v navedeni pogojni obliki pisana tudi preprosta navodila, na primer, kako zdraviti ali kateri urok uporabiti.¹¹

Določbe so vsebinsko strukturirane in si sledijo v naslednjem zaporedju¹²:

- pravdne določbe,
- stvarno in obligacijsko pravo,
- rodbinsko in dedno pravo,
- kazenske določbe o varstvu človeške osebnosti,
- nagrade za dela strokovnjakov in kazni za slabe storitve,
- različni, pretežno kmečki gospodarski odnosi,
- določbe o sužnjih.

Hammurabijev zakonik ni zakonik, kot ga razumemo danes¹³, marveč gre bolj za zbirko več posameznih pravnih primerov, ki jih ni mogoče posplošiti ali iz njih potegniti univerzalnega načela. V Hammurabijevem zakoniku se zato pojavi kar nekaj nelogičnosti oziroma protislovij (podobna primera imata različne rezultate). Vendar gre to, kot je že omenjeno, pripisati dejstvu, da je v zakoniku Hammurabi zbral svoje najbolj modre pravne odločitve, ki jih je moral sprejeti ali jih potrditi.¹⁴ Prav dejstvo, da jih je zbral vladar s suvereno oblastjo, ki se je hvalil s svojo pravičniško držo, jim daje pomembno težo. Zato se dokumentu sme reči zakonik, čeprav je oznaka zakonik problematična¹⁵, saj z njo na preteklost preslikavamo današnje predstave o tem, kaj je zakonik. Beseda zakonik danes vključuje štiri take predpostavke:

- da je nastanek zakonika posledica želje po kodifikaciji vsega prava,

- da dotedanje pravo preneha veljati,
- da so hoteli z zakonikom pravo poenotiti,
- da so sodniki zakonik uporabljali.

Vse štiri predpostavke so zgrešene. V Hammurabijevem času sodniki niso bili šolani pravniki – bili so starešine, mestni upravitelji in pokrajinski namestniki. Nihče od njih v ohranjenih protokolih konkretnih sodnih primerov ne omenja nobenega zakonika.

¹⁰ Celar, Koncept pravičnosti talionskega načela, str. 46.

¹¹ Škrubej, Pravo v zgodovini, str. 48.

¹² Korošec, Slovenski prevod določb Hammurabijevega zakonika, Izročilo pravne znanosti, str. 338.

¹³ Andre-Salvini, Law Code of Hammurabi, King of Babylon, <http://www.louvre.fr> (stanje 21. 5. 2011).

¹⁴ Isto.

¹⁵ Škrubej, Pravo v zgodovini, str. 46.

Omeniti velja še, da kasneje najdeni pravni dokumenti ne potrjujejo absolutne veljave oziroma uporabe Hammurabijevega zakonika. Samovdeludokumentovje namreč veljavnostzakoni-
kapotrjena. Iztega je mogoče sklepati, da so bile Hammurabije-
ve reformeledelnoizvedene indarazličnihoblikobičajnega prava,
globoko zakoreninjenega v tradiciji posameznih mest, marsikdaj
enostavno ni bilo mogočespremeniti.

Ohranjeni pravni dokumenti, na katerih je zgrajeno naše zna-
nje o takratni družbi, so predvsem rezultat dela zgornjega sloja. O
življenju nižjih slojev ne vemo veliko, vendar bi ravno to osvetlilo
Hammurabijev zakonik v popolnoma novi luči.

Hammurabijev zakonik nam omogoča, da spoznamo okvirje
dopustnega vedenja in nam v grobem nakazuje družbene struk-
ture, ki se skrivajo zadaj, pove nam, kakšno vedenje je zaželeno
in kakšno ni zaželeno. Poudarek Hammurabijevega zakonika na
urejanju privatne lastnine, razmerju med upnikom in dolžnikom,
nadzoru nad sužnji in nad žensko seksualnostjo nam pove, da so
bila vprašanja spola, razreda in ekonomske moči problematična
in da so zahtevala natančnejšo opredelitev. To jasno nakazuje,
da je v tem obdobju v mezopotamski družbi prihajalo do velikih
sprememb.

3. Zgodovinski razvoj

3.1 Pomen poljedelstva in živinoreje

Za nastanek prve visoke civilizacije na ravninskem območju
med rekama Evfrat in Tigris, pogosto imenovanem rodovitni pol-
mesec, je bistvenega pomena prehod od lova in nabiralništva k
poljedelstvu in živinoreji¹⁶. Ko so ljudje izbrali primerne živalske
in rastlinske vrste za prehrano ter jih začeli gojiti, so povečali ko-
ličino pridobljene hrane na hektar. S tem so lahko preživljali od
deset do stokrat več živinorejcev in poljedelcev kot lovcev in na-
biralcev. Že samo to je zadostovalo, da so plemena, ki so se preži-
vljala s poljedelstvom in živinorejo, pridobila vojaško premoč nad
plemeni, ki so se preživljala z lovom in nabiralništvom.

V družbah, ki so redile domače živali, je živina na štiri različ-
ne načine omogočila prehranjevanje večjega števila ljudi: dajala
je meso in mleko, gnojila je ter vlekla pluge. Udomačitev rastlin in

¹⁶ Diamond, Puške, bacili in jeklo, str. 81.

živali je vodila h gostejšim človeškim populacijam, stalni naselitvi in posledično k urbanizaciji. Kmetje so morali ostati v bližini polj in sadovnjakov, medtem ko so se morali lovci in nabiralci pogosto seliti. Stalno bivališče je k hitrejšemu povečevanju prebivalstva prispevalo tudi s tem, da je omogočilo krajše zamike med rojstvi. Mati v družbi lovcev in nabiralcev je lahko selila le enega otroka. Naslednjega je lahko imela šele, ko je prvi hodil dovolj hitro, da ni zadrževal plemena. Zaradi tega so imeli lovci in nabiralci otroke v razmiku štirih let. V nasprotju z njimi pa so lahko imeli poljedelci in živinorejci toliko otrok, kolikor so jih lahko nahranili. Razmik med rojstvi otrok v kmetijskih družbah je zato približno dve leti.

Še ena pomembna posledica stalne naselitve je shranjevanje presežne hrane. Lovci in nabiralci sicer občasno pridobijo več hrane, kot je lahko porabijo, vendar je zanje taka hrana precej neuporabna, ker je ne morejo zaščititi pred propadanjem. Shranjena hrana je velikega pomena, saj lahko kmetijske družbe razvijejo nove poklice, ki niso vezani na pridelavo hrane. Najpomembnejši takšni poklici so: kralj, birokrat, vojak, duhovnik, obrtnik in pisec. Vse to omogoča, da se oblikujejo kompleksnejše politične tvorbe, ki so hkrati sposobne pripraviti dolgotrajne osvajalne vojne.

3.2. Poljedelstvo in živinoreja na območju rodovitnega polmeseca

Pomembno vprašanje, ki se postavlja, je, katere so bile tiste prednosti, ki so omogočile, da je prvič v človeški zgodovini prišlo do prehoda od lova in nabiralništva k poljedelstvu in živinoreji ravno na področju Mezopotamije.

Prva prednost¹⁷ rodovitnega polmeseca je, da leži znotraj sredozemskega podnebja. Zanj so značilne blage, vlažne zime in dolga, vroča in suha poletja. V takih razmerah uspevajo rastline, ki lahko preživijo dolga sušna obdobja in nadaljujejo z rastjo, ko se vrne deževje. Mnoge rastline, zlasti nekatere vrste žit in stročnic, so se prilagodile tako, da so bile uporabne za človeka. Gre za enoletnice.

Enoletnice v svojem kratkem letu življenja nujno ostanejo majhne in večino svoje energije usmerijo v proizvodnjo velikih semen, ki vzklijejo, ko dežuje. Le malo energije porabijo za razvoj

¹⁷ Prav tam, str. 130.

neužitnih lesenih ali vlaknatih stebel, ki jih imajo drevesa ali grmi. Njihova velika semena so pogosto užitna za ljudi.

Druga prednost rastlinstva rodovitnega polmeseca je bila, da so bili divji predniki tamkajšnjih poljščin že prej obilni¹⁸. Rasli so na velikih poljih, katerih praktičnost je morala biti takratnim lovcem in nabiralcem očitna. Študije s takih naravnih polj divjih žit kažejo, da je mogoče na leto s takih polj pridobiti skoraj tono semen na hektar. Nekateri lovci in nabiralci so se v vaseh ustalili, še preden so začeli gojiti rastline. Ker so bila žita rodovitnega polmeseca tako produktivna v naravi, je bilo potrebnih le malo sprememb. Glavne spremembe – prekinitev naravnih sistemov za raztros semen in preprečevanje klitja – so se razvile samodejno.

Tretja prednost rodovitnega polmeseca je bila, da tamkajšnje rastje vključuje visok odstotek hermafroditskih samoopraševalk¹⁹. To so rastline, ki se običajno oprašijo same. Vseh prvih osem pomembnih poljščin, ki so bile udomačene na področju rodovitnega polmeseca, je bilo takih. Pšenice so ponujale še to prednost, da so imele visoko vsebnost beljakovin (8 do 14 %)²⁰.

Področja s sredozemskim podnebjem najdemo še na štirih drugih območjih sveta: v Kaliforniji, v Čilu, na jugozahodu Avstralije in v Južni Afriki. Vendar nobeno od teh sredozemskih območij ni razvilo poljedelstva. Rodovitni polmesec se od drugih področij s sredozemskim podnebjem loči zaradi naslednjih dejstev:

- zahodna Evrazija je daleč največje področje s sredozemskim podnebjem²¹;

- zahodna Evrazija doživlja največja nihanja podnebja med letnimi časi in med leti. Ta nihanja so vplivala na razvoj rastlinja, zlasti na visok odstotek enoletnic, zaradi česar ima Zahodna Evrazija največjo raznolikost enoletnic²².

- širok razpon nadmorskih površin na majhni površini²³. To je omogočilo porazdeljena obdobja žetev. Više ležeče rastline so dale seme kasneje kot tiste v nižinah. To je lovcem in nabiralcem omogočilo, da so pobirali semena tako, kot so zorela, in ni bilo koncentriranega obdobja žetve na eni sami višini.

Četrta prednost je udomačitev velikih sesalcev. Zanimivo je, da

¹⁸ Prav tam, str. 131.

¹⁹ Prav tam, str. 132.

²⁰ Prav tam, str. 133.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Prav tam, str.134.

je bilo sesalskih kandidatov za udomačitev v Evraziji dvainsedemdeset, v Podsaharski Afriki enainpetdeset, v Ameriki štiriindvajset in v Avstraliji eden. Na ostalih sredozemskih področjih ni bilo primernih živalskih vrst za udomačitev. Na področju rodovitnega polmeseca pa so že zelo zgodaj udomačili kozo, ovco, svinjo in kravo. Te vrste so še danes štiri od petih najpomembnejših udomačenih sesalcev na svetu. Velike kopenske živali so pomembne tudi zaradi tega, ker so omogočile hitro premikanje ljudi in tovara. To je družbenim skupnostim, ki so take živali imele, nudilo zajedno vojaško prednost pred tistimi družbenimi skupnostmi, ki jih niso imele.

Presenetljivo pomembno vlogo so imeli bacili. Ti so se razvili v človeških družbah z domačimi živalmi. Nalezljive bolezni, kot so koze, ošpice in gripa, so se pojavile kot specializirani človeški bacili, ki izhajajo iz mutacij zelo podobnih predniških bacilov živali. Ljudje, ki so udomačili živali, so bili prve žrtve novih bacilov, a so proti novim boleznim razvili precejšnjo odpornost. Važno pa je bilo, da je ob stiku takih deloma imunih ljudi z ljudmi, ki še nikdar niso bili izpostavljeni tem bacilom, izbruhnila epidemija, ki je pokončala tudi do devetindevetdeset odstotkov prebivalstva²⁴. Bacili so na primer odigrali ključno vlogo pri evropskih zmagah nad Indijanci, Avstralci in Južnoafričani.

Peta prednost rodovitnega polmeseca je prisotnost in zgodnja udomačitev osmih poljščin, znanih tudi kot ustanoviteljske poljščine. Tako jih imenujemo, ker so ustanovile poljedelstvo v regiji in mogoče celo na svetu. To so²⁵ med žiti dvozna pšenica, enozrna pšenica in ječmen; med stročnicami pa leča, grah, čičerka in lecnata grašica ter vlaknasti lan. Od teh samo lan in ječmen rasteta v velikem obsegu zunaj ozemlja rodovitnega polmeseca in Anatolije.

Primerni divji sesalci in rastline so omogočili ljudem na ozemlju rodovitnega polmeseca, da so zadovoljili osnovne potrebe po ogljikovih hidratih, beljakovinah, maščobi, obleki in transportu.

Šesta prednost, ki je vplivala na uspešnost širjenja pridelave hrane, je bila oblika in orientacija celin. Hitrost širitve poljščin, živine in kmetijskih metod vzdolž osi vzhod-zahod (jugozahodna Azija-Evropa-Egipt in na vzhod doline Inda) je bila neprimerno hitrejša

²⁴ Prav tam, str.189.

²⁵ Prav tam, str.120.

kot širitev vzdolž osi sever–jug v Ameriki. Obstaja več razlogov, zakaj je bilo širjenje poljščin s področja rodovitnega polmeseca tako hitro. Širitev je potekala na območja na vzhodu in zahodu, ki so bila na isti zemljepisni širini. Skupna značilnost teh območji je enaka dolžina dneva in sprememba letnih časov. V manjši meri pa so jim skupne podobne bolezni, režimi temperatur in padavin ter habitati.

Os sever–jug je na drugi strani povzročila pogosto neprehodne probleme pri širitvi poljščin in živine. Afrika in Amerika sta kopni masi z osema, ki sta naravnani v smeri sever–jug. Prehodnost na osi sever–jug je bila omejena zaradi spreminjajočega se podnebja, temperatur, dolžine dneva, drugih bolezni in tako naprej. Posledica počasne širitve je bila, da se je veliko poljščin v drugih predelih udomačilo neodvisno. To se vzhodno in zahodno od rodovitnega polmeseca ni dogajalo. Ustanovitelske poljščine rodovitnega polmeseca so se tako zelo hitro razširile na prostor današnjega Egipta in nato proti jugu do hladnih gora Etiopije, naprej pa ne. Sredozemsko podnebje južne Afrike bi bilo zanje primerno, a se čez tri tisoč kilometrov dolgi tropski pas niso mogle razširiti.

3.3 Antična Mezopotamija do Hammurabija

Najstarejše arheološke najdbe so iz obdobja približno 7000 let pred Kristusom na področju severne Mezopotamije. Kasneje se je poljedelstvo s pobočij gorovja Zagros premaknilo v naplavno nižino južne Mezopotamije. Tu se je razvilo umetno namakanje. V 5. tisočletju pred Kristusom so na tem področju nastale majhne naselbine, ki so se razvile v prva mesta v človeški zgodovini. Zaradi svojega bogastva je ta prostor privabljal vedno nova nomadska ljudstva.

3.3.1 Sumerija in Akad

Prvi zgodovinsko dokazani priseljenci so bili Sumerci²⁶, ki so južno Mezopotamijo poimenovali Sumerija. Sumerci so se zlili s prvotnimi prebivalci in na prehodu iz 4. v 3. tisočletje pred Kristusom ustvarili prvo ter najstarejšo visoko kulturo. Ustvarili so mesta, izumili pisavo in razvili verske obrede ter državno organizacijo.

²⁶ Harenberg, et al, Kronika človeštva, str. 24.

Prehod iz vaškega gospodarstva v mestno je izrednega pomena. Spremenil je družbeno ureditev in organizacijo oblasti. Mesto se od vasi ni razlikovalo le po velikosti, ampak tudi po prostorski zgoščenosti in organizaciji. Organizacija je bila posledica delitve dela med pridelovalci hrane in tistimi, ki so to dejavnost opustili ter se začeli ukvarjati z drugimi dejavnostmi. Delitev dela je prinesla tehnični napredek in z njim povezano večjo produktivnost. Potrebovala pa je tudi organizacijo osrednje oblasti. Vse skupaj je sprožilo razslojevanje družbenih razredov na podlagi bogastva.

Arheološki viri govorijo o obstoju večjega števila mest, za katera so značilne majhne površine in mogočne svetiščne stavbe (na primer Ur, Uruk, Lagaš, Kiš, Uma in Mari). Ep o Gilgamešu, ki je nastal po letu 2750 pred Kristusom, izpričuje njihove medsebojne borbe. Kralji so tem mestom vladali kot absolutni duhovniški vladarji.

Simbol moči med Sumerci je postal tempelj²⁷, ki so ga zgradili na umetno nasuti vzpetini nad naseljem. Priključili so mu skladišče, kamor so shranjevali pridelke. Tempelj je opravljal organizacijsko nalogo, svečeniki pa so predstavljali najbolj izobražen del prebivalstva. Tempelj je bil središče zbiranja in prerazdeljevanja bogastva.

Kralj je bil predvsem svečenik in je jamčil za blaginjo ljudstva. Njegova naloga je bila, da si je zagotovil naklonjenost tistega, ki je nadzoroval naravne sile. Njegova primarna naloga je bila ohranjanje dobre odnose z božanstvom in ga pomiriti, če se je razjezilo. Čaščenja vladar ni izvajal z religijo, temveč z magijo. Urejanje gospodarskih dejavnosti je bila šele njegova drugotna naloga.

Na znanstvenem področju²⁸ so Sumerci dosegli veliko. Za razvoj njihove znanosti je bilo velikega pomena praktično delo. V številkah so zapisovali dobrine, uskladiščene v templju, preračunavali so, koliko zemlje potrebujejo za nasip itd. Sumerci so najprej prevzeli dva številčna sistema: desetiškega in šestdesetiškega. Odkrili so ulomke in izdelovali tablice za množenje, razvili so sistem mer in uteži. Tudi na področju astronomskega opazovanja so bili praktično naravnani, saj so preučevali nebesne pojave, bistvene za poljedelske cikle. Sumerski pisarji so razvili sončno in vodno uro, za razdelitev leta pa lunarni koledar, ki so mu zaradi razkoraka s sončevim po potrebi dodajali prestopni mesec.

²⁷ Righetti, Egidati Barbara, Zbirka Človek in čas, 1. knjiga, str. 39.

²⁸ Prav tam, str. 54.

Izreden dosežek je njihov razvoj klinopisne pisave²⁹. Izum klinopisne pisave lahko najverjetneje pripišemo tempeljskim uradnikom. Številne ohranjene tablice nam omogočajo spremljanje različnih razvojnih stopenj klinopisa. Prva oblika je tako imenovana slikovna pisava iz sličic oziroma znakov, ki predstavljajo eno besedo ali pojem. Z nizanjem ustreznih slik je mogoče posredovati povezano informacijo. Nadaljnji razvoj je vodil do stiliziranja podob in je omogočil hitrejšo pisanje. Zaradi te poenostavitve je mogoče uporabljati isto znamenje za različne potrebe: znak za "dan" lahko denimo hkrati pomeni "luč" in "čas". To omogoči razvoj pisave, ki ima še okoli dva tisoč znakov. Sledi zadnja izboljšava: obstoječe znake uporabijo za označitev predmeta ali pojma podobnega zven: simbol za besedo "roka" lahko na primer uporabijo z vsako besedo ali besednim delom, ki vsebuje glas "r". Število vseh znamenj se s tem zmanjša na okoli šeststo.

Pomen pisave se je razkril z rastjo mestnih civilizacij.³⁰ Ni bil samo posledica razvoja, ampak tudi pogoj zanj. V Mezopotamiji je bila beseda trgovcev ali knjigovodij najverjetneje prva pisana beseda. Razvoj pisave je omogočil lažjo identifikacijo trgovskega blaga, zapisovanje vrst in količino dobrin in tako dalje. Vse to je omogočala že ustna družba, vendar je bil brez pisave obseg poslovanja omejen. Pisava je omogočila tudi lažje delovanje templjev: izdelavo birokratskih postopkov, povezanih z davki in dajatvami. Hkrati pa je seveda možnost zapisovanja vodila k zbiranju in povečevanju znanja.

Prevlada Sumerije se je končala okoli leta 2330 pred Kristusom, ko je semitski kralj Sargon I. (okrog 2350–2295 pred Kristusom) v srednji Mezopotamiji ustanovil prestolnico z imenom Akkad, po kateri je dobil ime ves severni del Mezopotamije. Sargon I. je z vojsko prišel do sredozemske obale in priplul na Ciper. Imenoval se je tudi "kralj štirih delov sveta".

Najbolj znan vladar iz zadnjega sumerskega obdobja razcveta je bil Gudea iz Lagaša (okrog 2080 pred Kristusom), ki je postavil temelje za nov vzpon Sumerije. Vladarji, kot sta Urnamu (2064–2046 pred Kristusom) in Šulgi (2045–2000 pred Kristusom) iz tretje urske dinastije, so razširili oblast Sumerije na skoraj vse območje nekdanje akadске države.

Približno 2000 let pred Kristusom so z vzhoda napadli Elamci

²⁹ Harenberg et al, *Kronika človeštva*, str. 27.

³⁰ Goody, *Med pisnim in ustnim, Študije o pisnosti, družini, kulturi in državi*, str. 71.

in razdejali Ur, za njimi pa še iz Sirije Amoriti. Pregnali so Elamce in v glavno mesto povzdignili Babilon ob Evfratu. S tem se je 1500 let dolgo sumersko obdobje končalo. A njegova kulturna dediščina je živela naprej.

3.3.2 Babilonija in Asirija

Od mezopotamskih mestnih držav sta ostali le še dve veliki državi: Babilonija na jugu in Asirija na severu. Okoli leta 1763 pred Kristusom je babilonski kralj Hammurabi (1792–1750 pred Kristusom) premagal druge vladarje v Asurju, Larsiju, Ešnuni in Mariju. Ustanovil je enotno državo, ki se je razprostirala od Perzijskega zaliva do sedanje Turčije, od gorovja Zargos do Haburja v Siriji.

Babilonska uprava, trgovina in sodstvo so se razširili na celotno osvojeno ozemlje. Babilonščina je kot uradni jezik izrinila staro-akadščino in sumerščino. Babilonski mestni bog Marduk je kot državni bog zavladal sumerskim in akadskim bogovom.

Babilonsko gospodstvo so leta 1531 pred Kristusom zlomili maloazijski Hetiti.

4. Nastanek pravnega sistema

Hammurabijev zakonik ter tudi drugi najstarejši zakoniki nam lahko pomagajo pri odgovoru na vprašanje, kdaj in zakaj se je pravo kot samostojen družbeni sistem razvilo. Pri odgovoru na to vprašanje je v veliko pomoč v uvodu omenjena teorija Josepha Tainterja.

Tainter³¹ trdi, da civilizacije obstajajo zato, da rešujejo probleme. S tem, ko civilizacije rešujejo probleme, kot so proizvodnja hrane, varnost in javna dela, postajajo vse kompleksnejše. Kompleksnost ima za posledico vse večje stroške. Razvijejo se upravni, vojaški in davčni sistemi. S tem, ko se družba sooča z novimi problemi, se nadalje povečuje njena kompleksnost. Prej ali slej se vsaka družba razvije do tolikšne kompleksnosti, da visoki stroški reševanja problemov proizvedejo le majhne ali sploh nobenih rezultatov. Na tej točki družba izrablja svoje praviloma že usihajoče vire, da bi obdržala doseženo stopnjo kompleksnosti. Vendar pride do kolapsa v manjšo, preprostejšo in učinkovitejšo družbo. Tainterjeva teorija je zelo privlačna tudi zato, ker jo je mogoče aplicirati na našo sodobno civilizacijo.

³¹ Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, str. 38.

Tainter³² je tudi analiziral razloge, ki so pripeljali do mezopotamskega zatona. Kadar so bili na oblasti močni kralji, so skušali maksimizirati poljedelsko proizvodnjo. Gradili so kompleksne namakalne sisteme, ki so presegali zmožnosti lokalnih skupnosti, da bi jih upravljali ali popravljali. Potreben je bil nadzor centralne oblasti. Poljedelska intenzivnost in čezmerno namakanje sta kratkoročno vodila do nadpovprečnih žetev. Te so imele za posledico povečano blaginjo, varnost in stabilnost. Vendar pa se je prav zaradi nezmožnosti vzdrževanja predimenzioniranih namakalnih sistemov zgodilo, da je prišlo do poplav slane vode in erozije, ki je uničila poljedelsko proizvodnjo in s tem omajala državno stabilnost. Hkrati v časih, ki so že v osnovi imeli nestabilno politično oblast, ni bilo denarja ali volje za vzdrževanje obstoječih namakalnih sistemov. Tako se je povečala možnost vdora slane vode in s tem možnost nenadne poplave ter erozij, ki so dodatno oslabile državo.

Pri apliciranju Tainterjeve teorije na zgodovinski razvoj Mezopotamije je očitno, da se je kompleksnost družb na tem prostoru hitro povečevala. Na izzive, s katerimi so se te družbe soočale, so se praviloma odzvale s povečanjem kompleksnosti.

Za nastanek pravnega sistema so morali biti izpolnjeni številni pogoji. Osnovni pogoj je vpeljava poljedelstva in živinoreje, ki sta zahtevala stalno naselitev in omogočila pridobivanje neprimerno večjih količin hrane. To je omogočilo nastanek mest, delitev dela, družbeno razslojenost in naposled nastanek kompleksnih političnih tvorb.

Še en bistven pogoj za nastanek pravnega sistema je bilo odkritje in uporaba klinopisne pisave, kar je bilo za razvoj mezopotamske družbe ter prava revolucionarnega pomena. Klinopisna pisava je omogočila zapisovanje vsega odkritega znanja. V nasprotju z omejenim ustnim prenašanjem znanja iz generacije v generacijo je omogočila ohranitev vsega znanja in njegovo hitro akumulacijo. Številni ohranjeni viri, od pisem in kraljevskih dekretov prek pogodb do sodnih odločitev, kažejo na revolucionarno vlogo, ki jo je klinopis odigral pri preoblikovanju njihove družbe in razvoju prava.

Kako se je pravo v Mezopotamiji od svojih začetkov natančno razvijalo, najverjetneje ne bomo vedeli nikoli. Sklepamo pa lahko,

³² Prav tam, str. 48.

da se je mezopotamsko pravo najverjetneje razvilo v dveh fazah. V prvi fazi je bilo to običajno pravo³³. V drugi fazi pa se je razvilo postavljeno pravo. Običajno pravo je najverjetneje nastalo, se razvijalo in ohranjalo v ustnem izročilu. To se je lahko razvijalo v pogodbeni praksi in izrekih sodnih zborov, kjer so v konkretnem sporu odločali starejši in bolj izkušeni ljudje, ki so bili v nepismenih družbah kot nosilci znanja in modrosti visoko cenjeni. Le-ti so odločali, kako bi se tak primer rešil "včasih", ali kako bi bilo prav, da bi se ga rešilo. Na podlagi takih odločitev so se oblikovala pravna pravila, ki so se nato začela skozi generacije ponavljati. Do prehoda v postavljeno pravo³⁴ je prišlo, ko so običajnopravna pravila zbrali in so nastali obsežnejši zapisi prava. Za zapisovanje in ohranjanje prava pa je, kot že omenjeno, bistveno, da obstaja pisava.

Hammurabijev zakonik in tudi drugi najstarejši zakoniki (Urnammujev zakonik, Zakonik Lipit-Ištar in Ešnunski zakonik) so lahko nastali šele v velikih, kompleksnih in bogatih političnih tvorbah. Torej v takih, čigar vladarji so se zavedali prednosti, ki jih nudi urejen pravni sistem, in so imeli sredstva za njegovo vzdrževanje in razvoj.

Vsebina Hammurabijevega zakonika jasno nakazuje, da se je mezopotamsko pravo razvilo iz običajnega prava. Hammurabi je na primer v epilogu zakonika prihodnje rodove pozval ne le k spoštovanju zapisanega, pač pa tudi nezapisanega, torej običajev. Nov zakonik ne more zaživeti za časa ene generacije, pač pa je pomembno, da se njegovo bistvo – pravičnost in temeljna načela ter pravila – posreduje iz roda v rod.³⁵

Posreden dokaz, da so se prvi zakoniki razvili iz običajnega prava, je njihova specifična sestava. Vsebujejo namreč zlasti najbolj sporne pravne probleme in navedbo sodb. V Hammurabijevem zakoniku uporabljeni primeri običajnega prava so objektivizirani in predstavljajo dovolj veliko kritično maso, da je mogoče prepoznati bistvene elemente temeljnega pravila.³⁶

³³ Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, str. 15.

³⁴ Prav tam, str. 16.

³⁵ Škrubej, Pravo v zgodovini, str. 50.

³⁶ Prav tam, str. 49.

5. Razvoj patriarhalnega sistema

Gerda Lerner je v svoji knjigi *The Creation of Patriarchy* (Oxford University Press, New York, 1987) razvila teorijo, da je patriarhalni sistem nastal na področju Mezopotamije, se od tam razširil in postal sestavni del zahodne civilizacije. Najverjetneje je bilo celo na prostoru Mezopotamije več načinov, kako je potekal prehod v patriarhat. Zavedati pa se moramo, da vsi špekulativni modeli, kako se je patriarhat razvijal, izhajajo ravno iz patriarhalnega miselnega vzorca³⁷.

Gerda Lerner³⁸ je razvila teorijo, da je vzpostavljanje patriarhata potekalo v naslednjih fazah:

- prisvojitve ženske seksualnosti in reproduktivnih zmožnosti se je zgodilo že v obdobju pred oblikovanjem zasebne lastnine in razredne družbe,

- najstarejše države so bile oblikovane v patriarhalni obliki. Že od začetka je bila ena bistvenih nalog države, da je vzdrževala patriarhalno družino;

- moški so se naučili dominantnosti in hierarhije skozi prevlado nad ženskami v svoji skupini. To je pripeljalo do institucionalizacije suženjstva, ki se je začelo z zaslužnjevanjem žensk osvojenih skupin;

- ženska seksualna podrejenost je bila institucionalizirana v prvih zakonikih in vsiljena z vso močjo države. Žensko sodelovanje v sistemu se je zagotovilo na različne načine: s silo, z ekonomsko odvisnostjo od moškega, z razrednimi privilegiji, ki so jih uživale odvisne ženske zgornjega razreda, z umetno delitvijo žensk na spoštovane in nespoštovane;

- razredna pripadnost moškega je odvisna od njegovega premoženja. Tisti, ki so bili lastniki produkcijskih faktorjev, so obvladovali tiste, ki tega niso imeli. Za žensko je njen razred določen glede na njeno vez z moškim, ki ji je dal na razpolago materiale vire. Delitev žensk na spoštovane, torej tiste, ki so vezane na enega moškega, in na nespoštovane, torej tiste, ki niso vezane na enega moškega ali so svobodne, je institucionalizirana v zakonikih;

³⁷ Primer razmišljanja, ki je zunaj našega miselnega okvirja, predstavlja poročilo antropologa Lois Paula, ki je poročal o gvatemalski vasi iz 20. stoletja, kjer je skrivnostnost menstruacije pri ženskah zbujala občutek participacije pri delovanju mističnih sil v vesolju. Ženske pa so hkrati manipulirale z moškim strahom, da bo ženska menstrualna kri ogrozila njihovo moškost, s čimer je postala menstruacija simbolno orožje, Lerner Gerda, *The Creation of Patriarchy*, str. 45.

³⁸ Lerner Gerda, *The Creation of Patriarchy*, str. 8.

- še dolgo potem, ko so ženske že seksualno in ekonomsko podrejene moškim, še zmerom igrajo aktivne in ugledne vloge pri posredovanju med ljudmi in bogovi. Metafizična ženska moč, posebej moč, da dajo življenje, je čaščena s strani moških in žensk v obliki močne boginje po tistem, ko so ženske že podrejene moškim;

- močni ženski boginji odvzamejo moč in jo zamenjajo z dominantnim moškim bogom praviloma takrat, ko se oblikuje močno in ekspanzivno kraljestvo. Postopoma se funkcija nadzora plodnosti, ki ga opravlja boginja, simbolizira s simbolično ali dejansko združitvijo moškega boga ali Boga-Kralja z boginjo ali njenimi svečenicami. Končno se seksualnost in plodnost razdelita na dve boginji in Mati – Boginja postane žena najpomembnejšega moškega boga;

- pojav judovske monoteistične religije povzroči napad na razširjene kulte različnih boginj plodnosti;

- pogodba med bogom in človeštvom vključuje podrejen položaj žensk. Njihov edini dostop do boga in svete skupnosti je preko njihove funkcije matere;

- simbolično razvrednotenje žensk v razmerju do svetega je ena od temeljnih metafor zahodne civilizacije. Drugo metaforo je ponudila filozofija Aristotela, ki je imela za dejstvo, da so ženske nepopolna in poškodovana človeška bitja, ki se povsem ločijo od moških. Ti metafori predstavljata temelj simbolnega sistema zahodne civilizacije.

Hammurabijev zakonik, katerega eno četrtno predstavljajo družinska razmerja, kot so nezvestoba, ločitev, lažnive obdolžitve, pravice žena, vdove, posvojitve hčera in razdedinjenje, dajejo odličen vpogled v proces oblikovanja patriarhalnega sistema. Za zgodovinsko analizo je pomembno, da so določena družbena razmerja pravno uredili šele, ko so postala problematična.

Obdobje, ko se je vzpostavljal patriarhalni sistem, je trajalo približno 2500 let, od leta 3100 pred Kristusom do leta 600 pred Kristusom. Za časa Hammurabija se je patriarhalni sistem še utrjeval: Hammurabijev zakonik jasno zapoveduje žensko seksualno podrejenost (poroka je ohranila obliko nakupa) in mehanizme, s katerimi se je zagotovilo sodelovanje žensk (ekonomska odvisnost, razredni privilegiji, delitev na spoštovane in nespoštovane ženske, seksualna podrejenost), kar je bilo močno sredstvo pri utrjevanju patriarhalnega sistema.

Hkrati pa Hammurabijev zakonik vsebuje številne določbe, ki jasno kažejo, da proces oblikovanja patriarhalnega sistema še ni bil zaključen. Posebna skupina žensk, ki je bila posvečena božji službi, je namreč še zmerom igrala pomembno vlogo in je uživala številne privilegije. Iz različnih virov vemo, da je v tempeljskih obredih določeno vlogo igrala prostitucija. Najverjetneje so prostitutke zaradi povezave z obredi uživale določen družbeni ugled, ki nam je v sedanjosti težko razumljiv. Vendar so redovnice poleg svete prostitucije opravljale še druge izrazito verske funkcije.

Poroka je ohranila obliko nakupa, vendar je bila v bistvu pogodba, da bosta mož in žena ostala skupaj. Nevestin oče je zagotovil doto, ki je bila ženina last in so jo po njeni smrti dedovali njeni otroci. V poročno pogodbo se je lahko vstavilo veliko pogojev – recimo, da je žena postala taščina služkinja ali celo služkinja prvi ženi.

Paul Koschaker trdi³⁹, da sta obstajali dve obliki zakonske zveze. Ena je starejša oblika, ki je obstajala pred Hammurabijevim zakonikom in je zakon brez skupnega prebivališča. Žena ostane v očetovi ali materini hiši, mož pa prebiva pri njej občasno ali kot stalni obiskovalec. Obstoj takšne zakonske zveze Hammurabijev zakonik sicer nakazuje, vendar Paul Koschaker meni, da je Hammurabijev zakonik formaliziral drugo obliko, patriarhalno poroko, ki je postopoma postala dominantna. V tej obliki žena živi v moževi hiši in je od njega povsem odvisna. Ločitev je za ženo skoraj nemogoča.

Zakonik tudi izhaja iz principa, da mora mož poskbeti za svojo ženo. Hammurabijev zakonik loči med pobegom in vsiljeno odsotnostjo. Če je žena ostala brez sredstev za preživljanje med moževo neprostoovoljno odsotnostjo, je lahko živela v skupnem gospodinjstvu z drugim moškim, a se je morala vrniti k svojemu možu, če se je vrnil. Otroci iz druge zveze so ostali pri očetu. Taki primeri so bili pogosti zaradi številnih vojn. Žene so bile velikokrat v dvomu, ali se bo njihov mož vrnil. Če je imela sredstva za preživljanje in odsotnemu možu ni ostala prostovoljno zvesta, je to veljalo za prešuštvo, čemur je sledila božja sodba. Če pa je mož pobegnil in se je žena poročila z drugim, se ji po njegovi vrnitvi ni bilo treba vrniti k njemu, kajti njegovo dejanje se je štelo kot razveza zakonske zveze.

³⁹ Koschaker, *Quellenkritische Untersuchungen zu den altassyrischen Gesetzen* (1921), cit. po Lerner Gerda, *The creation of patriarchy*, str. 109.

Mož se je lahko ločil od žene, vendar ji je moral vrniti doto, če pa mu je žena rodila otroke, je imela skrbništvo nad njimi ona.⁴⁰ Moral ji je tudi dodeliti prihodke od zemljišč, vrtov in blaga, da je lahko vzdrževala sebe in otroke, dokler niso odrasli. Prihodke je enakomerno delila z otroki. Če ni imela otrok, ji je vrnil doto in ji plačal vsoto, ki je ustrezala vrednosti poročnega darila.

Obstajata še dva razloga za ločitev.⁴¹ Prvo je ženino neprimerno obnašanje, drugo pa nezdružljivost moža in žene. Za neprimerno obnašanje zadošča, da žena odhaja od doma, počenja "nerodnosti" in razdira svoj dom. V tem primeru jo je mož smel ponižati v sužnjo in namesto nje vzeti drugo ženo. Kot sužnja je bila prva žena upravičena do hrane in oblačil. Lahko je celo vložila tožbo zoper moža zaradi krutosti in zanemarjanja. Če je bila s tožbo uspešna, je dosegla sodno ločitev in pridobila doto. Možja ni zadela nobena druga kazen. Če s svojo tožbo ni bila uspešna, temveč je bilo dokazano, da je slaba žena, so jo vrgli v vodo, kar pomeni božjo sodbo. Nezdružljivost pa pomeni, da žena z možem ni hotela imeti spolnih odnosov. V primeru, da je bila drugače brez vsake krivde, je vzela svojo doto in se vrnila v očetovo hišo.

Uveljavljena je bila poligamija. Če žena ni mogla roditi otrok, je lahko možu dala služkinjo, ki ni bila žena, tako da je služkinja potem rodila otroke.⁴² Žena je še naprej ostala njena gospodarica in jo je lahko degradirala nazaj v sužnjo, če se je služkinja nesramno obnašala. Ni je pa mogla prodati, če je možu rodila otroke. Če mu žena ni dala služkinje, si je mož lahko v hišo pripeljal konkubino. Konkubina je bila žena, ki ni imela enakega statusa kot žena. Prva žena nad njo ni imela nobene moči. Konkubina je bila svobodna ženska, ki je pogosto prejela doto za poroko in njeni otroci so bili legitimni. Ločila se je lahko le pod enakimi pogoji kot žena. Če je žena postala invalid, je njen mož moral skrbeti zanjo v skupni hiši, razen če je invalidna žena hotela vzeti doto in se vrniti v očetovo hišo. V tem primeru se je lahko mož znova poročil. V vsakem primeru so bili otroci legitimni in so bili zakoniti dediči.

Nobenih ovir ni bilo, da moški ne bi smel imeti otrok s sužnjo. Ti otroci so bili svobodni, njihove matere ni bilo mogoče prodati. Ko je gospodar umrl, je sužnja postala svobodna. Te otroke je oče pogosto posvojil. Če jih je posvojil, so dedovali prav tako kot ostali otroci.

⁴⁰ Westbrook, A History of Ancient Near Eastern Law, str. 388.

⁴¹ Jastrow Morris Jr., The Civilization of Babylonia and Assyria.

⁴² Westbrook, A History of Ancient Near Eastern Law, str. 390.

Svobodne ženske so se lahko poročile s sužnji in so ravno tako prejele doto.⁴³ Otroci so bili svobodni. Ob smrti sužnja je njegova žena lahko vzela doto in polovico premoženja, ki sta ga z možem pridobila. Lastnik sužnja je vzel drugo polovico premoženja.

Pomemben običaj je bil, da so se hčerke zaobljubile božanstvom. Redovnice naj ne bi imele otrok, vendar so se lahko poročile. Hammurabijev zakonik je predvideval, da naj bi žene redovnice svojim možem dale svoje sužnje.⁴⁴

Žena je po moževi smrti prejela doto in poročno darilo in je lahko ostala v moževi hiši do konca svojega življenja.⁴⁵ Ni pa ji bilo dovoljeno, da bi hišo prodala, kajti hiša je pripadala njenim otrokom.

Če se je vdova odločila, da bo zapustila hišo, je morala poročno darilo prepustiti svojim otrokom. Toda doto je lahko vzela s seboj in se poročila, s komer se je hotela. Po njeni smrti se je njena dota razdelila med njene otroke iz prvega in drugega zakona.

Kazen za prešuštvo⁴⁶ je bila smrt. Oba prešuštnika so utopili. Če je bil mož pripravljen odpustiti svoji ženi, je lahko posredoval kralj. Če je bil mož tisti, ki je svojo ženo obtožil prešuštva, je lahko žena prisegla pri božanstvu in se vrnila v svojo hišo; če pa jo je obtožil prešuštva kdo drug, jo je doletela božja sodba s potopitvijo v reko.

Kazen za posilstvo je bila smrt.⁴⁷ Kaznivo dejanje je opisano na način, da mož oskrni zaročenko ali ženo drugega moža, ki ga ta ženska ne pozna, in ga pri tem zasačijo. Tedaj bo on usmrčen, ženska pa ne bo kriva ničesar.

Iz navedenih določb je mogoče razbrati, da je osnova sicer res ženska podrejenost, da pa ženske kljub temu uživajo določeno stopnjo avtonomnosti, ki je kasneje v zgodovini povsem izbrisana. Hammurabijev zakonik tako v določenih primerih žensko varuje, ohranja njeno ekonomsko neodvisnost (v primeru moževe ločitve dobi nazaj doto, skrbništvo in preživnino) in dostojanstvo (posiljevalca strogo kaznuje, ženi daje možnost sojenja, če jo mož zanemarja; možu narekuje skrb, če žena postane invalid) To potrjuje tezi, da je bil patriarhalni sistem za časa Hammurabija še v nastajanju.

⁴³ Prav tam, str. 385.

⁴⁴ Westbrook, A History of Ancient Near Eastern Law, str. 424.

⁴⁵ Westbrook, A History of Ancient Near Eastern Law, str. 398.

⁴⁶ Prav tam, str. 418.

⁴⁷ Isto.

6. Zaključek

Namen tega članka je bila predstavitev Hammurabijevega zakonika. Poudarek je bil na geografskih razlogih, ki so vodili do nastanka prve visoke civilizacije v Mezopotamiji in seveda Hammurabijevega zakonika, na vzrokih in pogojih za razvoj prava ter na vzpostavljanju patriarhalnega sistema.

Poleg splošnih podatkov o nastanku, najdbi in videzu Hammurabijevega zakonika je v prvem delu članka predstavljena njegova vsebina. Članek ne navaja ali analizira posameznih določb, ki jih imamo v slovenskem prevodu Viktorja Korošca⁴⁸ že dobrih petdeset let, marveč opozarja na posebnosti. Na primer na to, da je Hammurabijev zakonik zbirka rešitev posameznih pravnih problemov in je zato oznaka zakonik zanj vprašljiva.

Članek nekoliko podrobneje predstavlja vsebino določb, ki v Hammurabijevem zakoniku obravnavajo družinska razmerja. Namen je pokazati, kako je mogoče Hammurabijev zakonik uporabiti za razumevanje utrjevanja patriarhalnega družbenega sistema. Četrтина vsebine Hammurabijevega zakonika je namreč namenjena prav družinskemu pravu. Poroka, ločitev, dedovanje in drugo je obravnavano zelo natančno, upoštevajo se okoliščine in glede nanje je ponujenih več rešitev. Pogosto se zdijo določbe za svoj čas precej pravične, je pa vsekakor moč razbrati, da so pisane s prevladujočega moškega stališča.

Jedro članka tvori analiza prostorskih danosti, ki so omogočile razcvet mezopotamske družbe. Orientacija celine, ugodno sredozemsko podnebje, obilno naravno rastje, številne samoopraševalne poljščine, naklonjene letnim žetvenim ciklom in širok nabor udomačenih živali so botrovali temu, da so nomadi postali kmetovalci, da so živeli razmeroma udobno in začeli poleg najosnovnejših zadovoljevanj še druge potrebe. Blaginja je pomenila več prebivalcev, osvajanje novih ozemelj in razslojevanje družbe. Odras s tem povezane kompleksnosti ni le nastanek Hammurabijevega zakonika, pač pa prvotno vladarjeve potrebe po njem.

Velik problem pri preučevanju mezopotamske družbe so redki in pomanjkljivi zgodovinski viri. Za starejša obdobja človeške zgodovine je namreč značilno majhno število pisanih virov, ki pogosto odprejo več vprašanj, kot ponudijo odgovorov. Zagotovo je

⁴⁸ Korošec Viktor v Pavčnik Marijan (urednik), *Izročilo pravne znanosti*, GV Založba, Ljubljana, 2008, str. 295.

k temu, da je Hammurabijev zakonik prepoznan kot najpomembnejši pravni zgodovinski vir svojega časa, pripomoglo prav dejstvo, da je tako zelo in skorajda v celoti ohranjen. Hkrati pa nimamo drugih virov, primerljivih po ohranjenosti in obsežnosti, ki bi ob boku Hammurabijevega zakonika pokazali njegovo resnično vrednost.

Velik problem je tudi, kako misliti o Hammurabijevem času. Dejstvo je, da nikoli ne bomo razumeli mezopotamskega sveta na tak način, kot ga je razumel in doživljal na primer poljedelec v Hammurabijevem času. Zgodovinske vire zmerom preučujemo s stališča časa, v katerem živimo, in previdni moramo biti, da pri tem ne storimo napake. Vsekakor ima preučevanje zgodovine v našem času smisel, ker nam omogoča drugačen pogled na sodobno družbo in pravo. Toda zgodovinski viri nam spregovorijo le, če jih znamo vprašati.

LITERATURA

Monografije

- Celar Boštjan, Koncept pravičnosti talionskega načela, Magistrsko delo, Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta v Novi Gorici, 2009.
- Davies W. W., The Codes of Hammurabi and Moses, Cosimo Classics, New York, 2010.
- Diamond Jared, Puške, bacili in jeklo, Učila International, Tržič, 2008.
- Goody Jack, Med pisnim in ustnim, Študije o pisnosti, družini, kulturi in državi, ŠKUC, Ljubljana, 1993.
- Handcock Percy Stuart Peache, The Code of Hammurabi, Kessinger Publishing, Whitefish, 2009.
- Harenberg Bodo, ... et al., Kronika človeštva, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1997.
- Korošec Viktor v Pavčnik Marijan (urednik), Izročilo pravne znanosti, GV Založba, Ljubljana, 2008, str. 295.
- Lerner Gerda, The Creation of Patriarchy, Oxford University Press, New York, 1987.
- Righetti Gianpaolo, Egidati Barbara, Zbirka Človek in čas, 1. knjiga, Prazgodovina in rečne kulture, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1997.
- Roth Martha Tobi, Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, The Society of Biblical Literature, Atlanta, 1997.
- Skrlovnik Samo, "Pri tebi ne bo smelo biti reveža (5 MZ 15,4)": primerjalna študija med svetim pisom in nekaterimi mezopotamskimi zakoniki, Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Maribor: Univerza v Mariboru, Teološka fakulteta, 2009.
- Škrubej Katja, Pravo v zgodovini, GV Založba, Ljubljana, 2010.
- Tainter Joseph A., The Collapse of Complex Societies, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Vilfan Sergej, Uvod v pravno zgodovino, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1998.
- Westbrook Raymond, A History of Ancient Near Eastern Law, Leiden, Boston: Brill, 2003.

Članki

- Korošec Viktor, O razvoju države in prava pri Sumerjih, Zbornik znanstvenih razprav – letnik 32, Ljubljana, 1966.

Spletni viri

- Andre-Salvini Beatrice, Law Code of Hammurabi, King of Babylon, <http://www.louvre.fr>, 2011, (prevod v angleščino Iselin Claire), (stanje 21. 5. 2011).
- Blaise Joseph, Hammurabi's Code, Dickson College, <http://cliojournal.wikispaces.com/>, 2009, (stanje 20. 5. 2011).
- Jastrow Morris Jr., The Civilization of Babylonia and Assyria, Philadelphia and London J:P: Lippincott Company, 1915, <http://www.wisdomlib.org/mesopotamian/book/the-civilization-of-babylonia-and-assyria/d/doc3784.html>, (stanje 3. 5. 2011).
- Johns Claude H. W., Babylonian Law – The Code of Hammurabi, <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/hamcode.html> (stanje 3. 5. 2011).